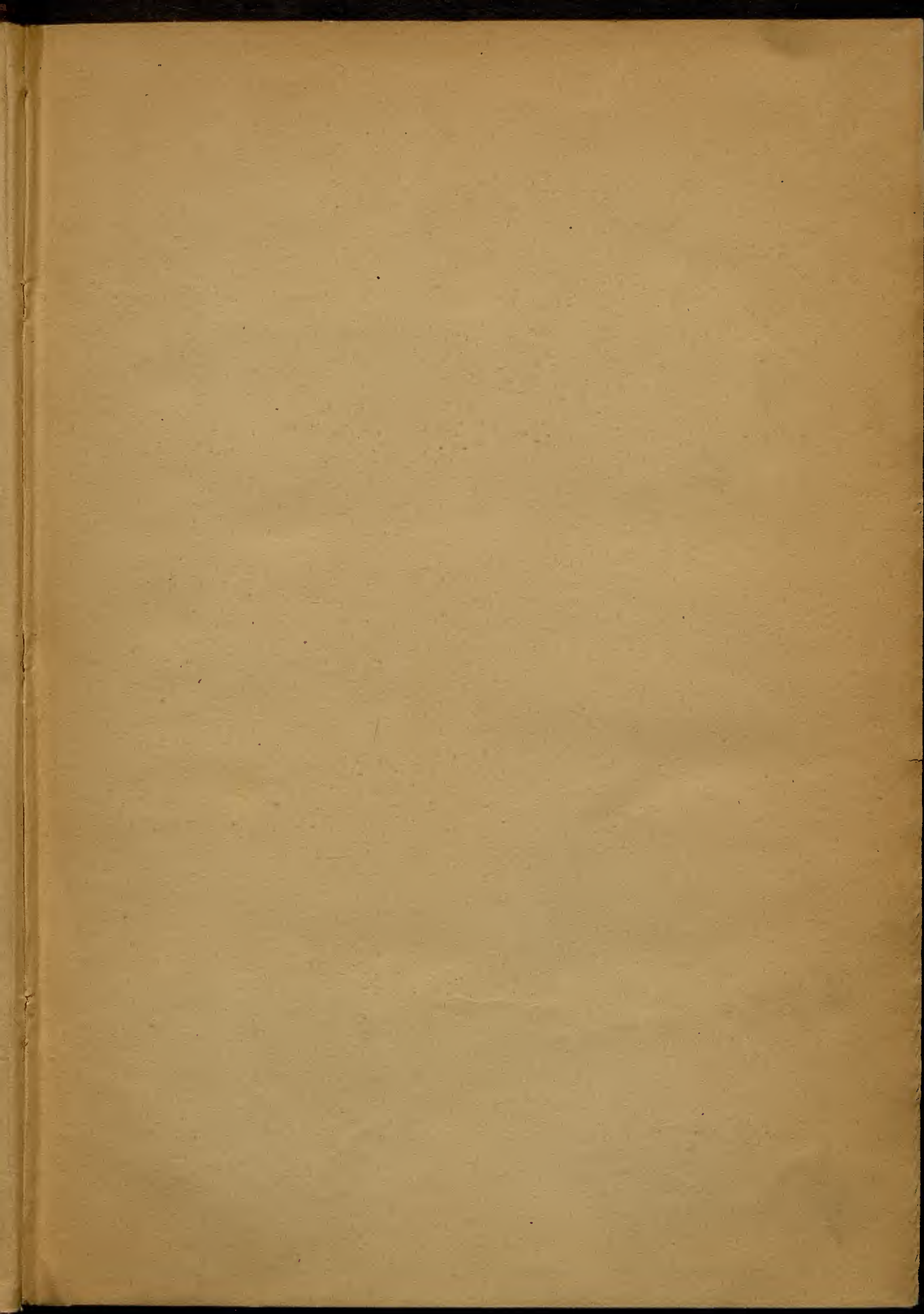


773

L I.5



ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ՀԱՆԴԻՍ ՇԱՐԱԹԱԿԱՆ

Երկրագունտը ամէն շաբաթ օրերը պիտի հը- րատարակուի :	Վեց ամսեան 3 արծաթ Մէծախլէ :	
Տարեկան գինն է մէկ Օսմանեան սակի կանխիկ :	Ս, մէկ մէկ տետրը 3 դրէ է :	
	Ստորագրութիւնը Յունվար 1 ին կ'սկսին :	
ԹԻՒ 4	1870	ՅՈՒՆՎԱՐ 3

Բարեկիչատակ Կարապետ Վարդապետի կտակի մէջ յղացած բարի գործը արդէն գլուխ երած կը համարուի վերին նախախնամութեան շնորհիւ, և հաստատու չքայքայելու գիրք մը առնելու համար շատ քիչ ժամանակ մնացած է. իր կը տակին մէջ Մանչեսթեր ունեցած մամուլը ծախելու որոշած էր, բայց յարմար դին մը տուող չըլլալով պարտաւորեցանք նոյն մամուլը իր անուանը նուիրեալ դպրոցին մէջ հաստատել և արդէն մէկ քանի գրեանք ալ ի լոյս ընծայուեցան : Վարժարանիս աշակերտները հանդէս մը խմբագրելու կարողութիւնն ստացած ըլլալով իրենց խնդրանքը արժանայիշատակ հօր Խոկրագունտ անուն շաբաթաթերթը անոր յիշատակն շարունակելու նպատակաւ աշակերտաց յանձնեցինք և ահա այս օրու ընէ գործի կսկսին, և առաջին թերթն հրապարակ կը հանեն. հասարակութեան իրենց երախայրիքն ընծայելով կը յուսան ներողամտութիւն և քաջաբերութիւն միանդամայն : Եթէ քաջաբերութիւն գտնան, ինչպէս որ կը յուսան, այս թերթը հեաղհեալ թէ պիտի մեծցունեն և թէ պատկերադարձ պիտի ընեն գինն ալ աւելի աժան : Եւրոպական կանոնաւոր, պատկերադարձ ուսումնական և բանասիրական թերթ մը ընելու ամեն նախատրամադրութիւններն ունին :

ՅԱՌԱՋԱՐԱՆ

Հին դարուց զից ու զիցաբանութեանց միտքէն՝ Միլին դարուց բոցէն ու կախաղանէն՝ և Նոր դարուց արիւնտ յեղափոխումներէն հաղի ուրեմն պրծած Մարդկութիւնն՝ ալ սկսեց հաստատ քայլեր առնուլ զէպ ի նպատակն այն գերադէպն՝ զոր նշմարած էր միայն ի վաղույ՝ առանց երբէք ընդգրկել կարենալու :

Մարդկութիւնը՝ բոսորաներկ երազէ մ'ընդմտտ արթննալով՝ աչերը կը չափ չափէ, և իր երկար քունն իրեն կշտամբելով՝ ձեռն ի գործ արկանել կը շտապէ : Այս շտապը կը ստանայ անձնիւր անհատ, և խրաբանծիւր չրթէ ձայն մը կը թռչի. « Յառա՛ջ » :

« Յառա՛ջ » ... և այս ցնցող ձայնին տուլ՝ Հողագունտը նորէն կը ծուլի գողցես, Բնութիւնը կ'աճի ի ծիղ ու ի խնծիղ, և Սրհետը որ պաճուճանն :

(դօսակէդ) է Բնութեան, թեւ կու տայ շոգիին՝ որպէս զի կոհակը պատուէ, սարդի պէս՝ մետաղի թելերէ ոստան կը փռէ յընդհանուրս՝ որպէս զի ձայնը խոյանայ առ նարգէլ, և աշխարհի կու տայ ջիւեր երկաթի՝ յորս թաւալին աղդայ բարօրութեան արիւնն ըլլող վաճառներ : « Յառա՛ջ » . . . և ահա ժողովուրդը կը յառնեն, սուսերը կը փշրին՝ ամօթով քան թէ արեամբ կարմրած, գոյնի (1) և արեան (2) խտրութիւնը կը ցրին, և ամբողջ Մարդկութիւնն՝ այլասեռութեան դանդիւն իր շուրջէն սկըրդելով՝ մէկ մարդու պէս՝ յառաջ կ'ընթանայ :

Մարդկութիւնն յառաջ կ'ընթանայ՝ ճակտին ետեւ դադափար մը, սրտին խորը հաւատ մը, լանջին վրայ մատեան մը, աջին ներքեւ գործիկ մը, ձախին տակ մեքենայ մը կրէրով :

Այդ գաղափարն է Երջանկութիւն, այդ հաւատն է Ապագայն, այդ մատեանն է Աւետարան, այդ գործիքը՝ Գրիչն՝ և Մամուլն այդ մեքենայն :

Աչերն յ'երկին՝ ձեռներն յ'երկիր . այսպէս կ'ընթանայ 19րդ դարու Մարդկութիւնը : Միջին դարուց Մարդկութիւնն՝ աչերն յ'երկիր՝ ձեռներն յ'երկին ուղղած քայլեց (3) . և ասոր համար է՝ որ դէշ քայլեց :

Ինչպէս բոյսն առ լոյս ձգտի՝ մարդկութիւնն ի լուսաւորութիւն կը դիմէ : Այս շարժման կարապետն է Յիսուս : Անոր մօտէն ու ետեւէն կը քայլեն Սոկրատ, Պլատոն, Արիստոտէլ, Պիթագոր, Տէքստոք, Քանդ, Պէքքառիա, Հիւսօ, և այլք : Մարդկութիւնն ի հեռուստ առնց կը հետևի՝ անհուն ու մթին . զի դեռ ի՞նչ է մեր բոլոր լուսաւորութիւնը . — մէկ քանիներ ճակատ ճակտի բաղխեցին, և լոյս ծնան . մեք այս լուսոյն ու ճակատներու կամարին տակէն է որ կ'անցնինք . . . :

Կ'անցնինք, և մեզ հետ կ'անցնին՝ դարուց անիւքն ալ՝ Ժամանակին անեղբութեանը մէջ հաղիւ արհ մը թալթալ (4) խաղալով . . . մարդկութիւնը՝ թալ ու թաւալ կը ծնի ու կը մեռնի] . . . ապրող ժամուն մահուամբը յաջորդ ժամը կու գայ ի լոյս . . . ամենայն ինչ կ'անցնի՝ արագ արագ, և Մամուլը միայն, անմահութեան այն դանակն երկաթի, այս անցումներու յիշատակն առ պաղայից կը կտակէ :

Հոս՝ երջանիկ կը սեպեմ՝ զիս՝ առիթ ունելով ծանուցներու՝ թէ անոնցմէ եմ՝ որք Նոր Պատմութեան ծնունդն արեան խանձարբոյ (5) մէջ չը դնելով՝ իմաստասիրական թուական մը կու տան՝ անոր ի սկզբնաւորութիւն . 1450 : Այս թուականը՝ Ժ . Կիւղանաշէնկի (6) թուականն է, այսինքն՝ մամուլ, այսինքն՝ լուսաւորութեան նուիրական թուականն, և բանաստեղծը, որ թուանշաններու չափ բաբեկամ չ'են, այս դերագոյն թուականը կը սրտուն հիացմամբ :

(1) Սև մերթ, ճերմակմերթ մարդիկ :

(2) Շինական, աղնական արիւնք :

(3) Յիսուսի ս'ղբանց սիւսլ մեկնաբանութեանցը շնորհիւ : Օհ, քանի՜ չեղեցան քրիստոնէսք Աւ.] տարանէն . . . :

(4) Ոմանք՝ զիս կը կշտամբեն՝ այսպիսի անգործածելի բառեր ի կիր արկանելու : Քաղցը է ինձ մոռացութեան ստուերներուն մէջ թաղված հայկական զեղեցիկ բառերուն յարութիւն տալ, և ի չըջարեութեան դնել զայն : Մեր աշխարհիկ վտիտ լեզուն՝ այսպէս հարկ է ձօնացնել :

(5) Կ . Պօլսոյ ստմանը կ'աշխարհեմ, որ տեղի ունեցաւ 1453 ին :

(6) Թեաւ 1400 ին, 1468 ին մեռաւ : ՍԻՆՆԵՆԻ ԻՄԻՄԵՆԻԿԻՆԻ կոչված աղնական զերդաստանէն էր Ժան :

Մամլոյ չնիկ օգուտները՝ զամեն միտք յ'ապուշ կրթած են իրաւամբ : Աթէ հին դարուց մէջ ապրէր Ալիզանպէսի՝ յ'ատուտածա պիտի դասէին՝ զանի մարդիկ . զի այնպիսի հիացումներով համակիւծ էր որ գերմարդկային բան մը կը նշմարէին երբեմն անոնց վրայ՝ որք մարդ էին , և ո՛չ տւելի : Սակայն , այս խտտափրոտ դարն , որ հրաշլից հաւատ ընծայելու մէջ կը դեգւի , մեծ մարդոց համատեղութեանը մէջ ըղ Ալիզանպէսի դասերով զո՛հ կ'ըլլայ , և սին ու ոսին արարողութիւններով (սէսէմօնի) ժամածափ ըլլալու տեղ՝ ձեռք կ'առնէ այն փրկութեան մեքենայն , և երկաթը շարժելով՝ մարդկութեան աւանդական դադափարները կը շարժէ :

— Հակադիրք սիրելի են ինձ : Զարը բարւոյն քով դնել հարկ է միշտ . այս է չարին խտտադոյն պատուհասը — :

Անցեալը ներկային քով դնելով՝ ինչ գաղտ խոցեր կու գան ի տես . . . Անցեալը՝ զրաճով զինեալ՝ արեան ուղիներու մէջ կը դեգւերի . քայլ մը յառաջ , քայլ մը ետեւ . այս էր հին դարուց յաւիտենական շարժումը : Ներկայն՝ մամուլով զինեալ՝ յառաջ կը խիզախ , յառաջ ի խաղաղութիւն , յառաջ ի սէր , յառաջ ի լոյս , յառաջ ի կատարելութիւն :

Սօկրատ գինուոր մըն էր : Նախնի դարուց մէջ՝ դադափարք սաղաւարտի տակ կը դոյանային յաճախ : Ներկային մէջ՝ դադափարք՝ մամլոյ սաղաւարտին տակ կը զխնդրաւին . և Մարդկութիւնն , այդ տղայն բազմապաշանջ ու հետաքրքիր , որ յայտնի ճշմարտութիւն մը վեց դարէն հաղիւ կ'ընդունէր , այժմ՝ մամլոյ առ գաղափարս տուած երկաթի թւերուն շնորհիւ՝ վեց տարու մէջ ի գլուխ կը հանէ ինչ որ վեց դարու մէջ հաղիւ ի գլուխ կ'ենէր երբեմն :

Ինչ որ եմք՝ մամլոյ կը պարտիմք : Եւրոպ կը դաւանի 'ղայս . Հայաստան (1) ալ կրնայ դաւանիլ :

Ա՛լ ատեն է որ մեր թւերն ամբողջեմք , և մանեմք այն անձուկ չըմանակին մէջ՝ որ ամեն յառաջարանի վերջնայանդն ըլլալու ճոխատաղրված է կարծես :—

Մամուլն՝ Հոյ ազգին ալ նշանուոր ծառայութիւններ ըրած է : Ընտիր թերթեր ունեցած եմք մեր ալ , որոց մէջ կարեւոր դիր մ'ունեցաւ «ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ»-ը Գաշնաղարեան Արարակտ վարդապետին , որ հանդեսու յ'Անմահութիւն :

Ի՛նչ , նորա սաներս , կը շարունակեմք ահա 'զայն զորքը՝ 'գոր ինք սկսեց , և մահն ընդ միշտ վերջել կարծեց . կը շարունակեմք նոյն իսկ այն մամլոյն միջոցաւ՝ 'որո մեծ մարդու մը քրտունքը սրբազոծած են յաւիտ . . . :

Գաշնաղար—Նուպարեան սանուց ընկերութեան (2) ջանքին ու գրչովն է որ այս երկրորդ անգամ կը ծնի «ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ»-ը :

Չեմք գիտեր՝ թէ արժանի պիտի ըլլայ սոյնօրինակ փառաւոր յաջորդութեան : Զ'եմք ուղեր գիտեալ՝ թէ ինչ դիր պիտի բռնէ ներկայ Հայ թերթերու շարին մէջ . սո միայն գիտեմք՝ և սա միայն կը վստահացնեմք՝ թէ ընթերցողք չը պիտի դըրջան իրենց դիւրագին վճարին՝ ու մանաւանդ այն թանկագին ժամերուն վրայ . . . :

Մ. Զարագիւտեց .

(1) Սփա ըսելու կ'ամընայմ :

(2) Այս ընկերութեան վրայ ճանթութիւնք՝ յաջորդ թուով :

Ի ՅԻՇԱՏԱԿ

ԱՆՄԱՀ ՀՈԳԻՈՅ

ԿԱՐԱՊԵՏ ՎԱՐԳԱՊԵՏԻ ՁԱՆՍԱԲԵԱՆ

ԵՂԵՐԳ

Մուսայի՛

Ո՛ր զշիրմաւս նսեմաստուեր ախուր նոճեաց ընդ յարկաւ
Հարազատիդ շատ հոսեցին արտասուք անմխիթար .

Անջրպէտ յաւիտենից՝ յոր մահու վիժեն կոհակը

Ի Ստիւղեան ածել յախուն՝ ոյց Երկին կնքեաց զչու ,

Եւ զտապան բարւոյ Հօր եղբերերգուիդ թացին լալիք .

Ի վանդիւռն հայրենի յարտօսարահիւս ծածկեալ չըղարչ .

Եւ երգէիր .

« Զի՞ դուքնաբեայ են աւուրք՝

« Որ գհայրենեաց խնդրէ զփառս » :

Եւ Մանեայ հնչեցին այերը յողորոյդ աշխար ի կոծ .

Յերկրին՝ որ զառաջին խանձարուր ելցծ մարդոյ ,

Ուր Աստղիկն նախ գիշերոյ արձակել շողս առնոյր զծաղ ,

Եւ յԵրոսի՛ զոյր զՅարեթայ ձեռն օրհնելոյն տեսին զարեւ՝

Հէք Մուսայիդ հնչեցին չրթունք ի նուազս մահազոյժ ,

Հառաչք դղրդէր զԵրկին , և գնային արտասուք .

Եւ ասէիր .

« Ա՛յս ինձ բաժին բոթաբեր՝

« Յորվայր կենացս իցէ հուն » :

Ա՛յս քեզ բաժին՝ Արարատեան աւերակաց պահպանուիդ . . .

Ա՛յս . և զի՛նչ առնել Կուսիդ՝ մինչ Երկին վճռէ զնոյն .

Մինչ ոչ յաւերս անդէն դեռ ևս բաղդին անգութ ծագէ ժմիտ՝

Դեռ ևս զյողունց տեսանել մահ Դիւցաղանց Հայոց անժամ՝

Զերթ մայր չարաբաստիկ՝ ՚ի սիրասուն՝ որդւոյ թախուր ,

Յոր բարձրելոյն ակնարկիդ հաշտ ՚ի քեզ առցեն զկայ .

Եւ ասասցիր .

« Զիտ՞րդ կենացս յալւոյթ

« Գեղազուարճ նոր այս դարուն » :

Եւ զի՞ թախիժք . . . աւասիկ ժամ՝, արշաղոյս աստեղց ՚ի պարս

Եւ նշոյր զԱւարայրի դաշտ ողջունեն վառել ՚ի հուր .

Շահնաղարայ ՚ի շիրմէն բոյք ՚ի ախիւսս ցայտեն Հայոց ,

Շահնաղարայ ՚ի հիւլէից արժանիք Հօր յառնել որդիք .

Սփոխեաց՝ Ոգի՛դ հայրենանուէր , զարտօսր յապայս քամել թերւս .

Զի՛ Կուսիդ առցեն աշիւունք , այլ բերկրամայ և եթ վիւյ .

Եւ երգեսցիր ,

« Օրհնեալ Աստուած Հոյսատանի

« Աստուած դարուց յաւիտենից » :

ԱՌ ՆՈՐԻՆ ՎՍԵՄՈՒԹԻՒՆ

ՆՈՒՊԱՐ ԲԱՇԱ ՆՈՒՊԱՐԵԱՆ

ՈՒՂԵՐԶ

Որպէս երբեմն ի խաւարչտին հորիզոնի տիեզերաց
Եղիպտոս նախ լուսափետուր պարզեաց դըրօշ կըթուլեան՝
Նոյնալէս և այժմ անտի նշուէ Հայոց փարոս փրկուէտ :
Երեք աստեղք , ՅԱՀՆԱԶԱՐ , և ԱՌԱՔԵԼ , և ՆՈՒՊԱՐ՝

— Լուսայնցո՛ւղ եռտասնի՝ երջանկութեան Հայոց պատգամ —
Յուսածիժաղ վեհ՝ զարշալցս կազմեն Հայոց վերածնութեան :
Քէսպ , Քէփրէն և Միկէրին մի՞ առաւել կայցեն անմահ :
Աւաղիկ ՅԱՀՆԱԶԱՐ և ԱՌԱՔԵԼ՝ լուսո՛յ ի պառիս :
Մեծն և ՆՈՒՊԱՐ , Արարատայ չքնա՛ղ Ներս կենսասփիւռ ,
Անմահ մնացէ՛ց ցորչալի մընան Մասիս , Եփրատ , և տիեզէ՛րք . . . :

1 Յունիսը , 1870 .

Մ . 2 .

1870

«Ժամանակի նկատմամբ աղահ ըլլանք»

Այն ձեռքը , որ , իրենց պատգա-
մայ մէջէն դուրս ցայտող սոսկմամբ և
արհաւրօք ազանց էութիւնը չաղախող
թաղակիր զուխները մէկ մատնհարով
չքացնէ , և գոգցես նոյն իսկ Աստու-
ծոյ մեծութեան գազտնեաց հանդոյցը
լուծելու ահաւոր խորհրդով երկնից
դէմ՝ իրրեւ տխոյեան իրենց գլուխը
բարձրացնող չէրքերու և բուրդերու
վրայ ալ մը փոշի նետելով , զանոնք
իրենց սկզբնական անկերպարան վիճա-
կին կը փոխէ , ինչ որ երբեմն մտաց ա-
ռանցքն էր , որոյ վրայ կը դառնային
խորհուրդք համբէն , այսօր անյիշա-
տակ կը թողու . ինչ որ երէկ կը սաշ-
տէին մարդիկ , այսօր անոր վրայ անի-
ծից դրօշմը կը դարնէ , ինչ որ երբե-
մըն ոսկեղօծ պտղօվատիկներու ծայրը
փառք կանուանէր , այսօր փայտի յար-
դարեալ շիւղի մը և կտոր ձեւակերպ-
եալ երկաթի մը կամ փետուրի մը
ծայրը անոր սուտ և սին անունը կու-
տայ , ինչ որ յառաջադէմ էր , զայն

յետս , ինչ որ յետադէմ՝ զայն յառաջ
մղէ , ամբողջ նոր աշխարհ մը կը ըս-
տեղծէ ուր զօրաւորագունին տեղ ար-
ժանիքը կը վեհապետէ , ուր լոկ մարթին
տեղ ներքին կամ բուն մարդը կէնօք
կապրի , ասի գործողը ժամանակի ա-
հաւոր ձեռքն է : Ժամանակը որ ան-
փոփոխ է , բայց ամէն բան կը փոխէ ,
անմահ է և ամէն բան կը մեռցնէ , ան-
տեսանելի է և կը դարձէ անդադար ու
անհուն արագութեամբ կը սրանայ ,
այսօր իւր մէկ շրջանը կը կատարէ :
Անհրաժեշտ պարտք մ'է մեզ մէկ ոտ-
քերնիս նոր տարւոյ սեմին ներս՝ իսկ
միւսը դուրս՝ կանկ տանուլ պահ մը և
մեր տկնարկն ետեւնիս դաժուցած մէ-
նէ խոյս տուող ժամանակի , այն ա-
հեղ զօրութեան , շրջանին մէջ , որ
1869 անուանեցաւ , մեր կենաց թո-
ղուցած հետքը դիտել : Հոս մեր աղ-
ղային հանրամանօթ դէպքերը թուել
չէ միտքս , սէտք է անցելոյն մեզ տը-
ւած լուսով վիրաւորեալ ներկային խո-
ցերը իրնին տունու՛լ և սողաղային
ճակատը անմահութեամբ պրակաւոր-

գել: Մեր երազները՝ երեւակայութեան աշխարհը թողով՝ իրականութեան կերպարանօր 'ի յայտ կը դան, խօսքեր՝ երեւոյթներու սահմանը կանցնին և ի դործ կը յօխուին, եթէ մենք՝ ժամերը գործածելու խորամուկ գիտութիւնը ունենամք, ասկէ յառաջ կը գայ աշխատութեան օրէնքը . . . « ժամանակի նկատմամբ ազահ ըլլանք » ի մեր սովել գծած շաւիղը միայն կրնայ ըզմեզ առաջնորդել յայն կէտ նպատակի, առ որ իզճբ մեր կը թօին յարսժամ . կենայ այն գեղեցիկ մասը ուր մարդուն մեծութեան խանձարուրը կը քակուի, անոր մտաւոր զարգացումն է: Աշխատութեան օրէնքը յառաջլիւնութեան օրէնքը՝ կը ծնի: Իւր ժամերը անգործութեան բով սըրով մորթող անզգայ էակը, մտաց ոճրագործն է, ոճրագործ անձին, ոճրագործ մարդկութեան, ոճրագործ բարւոյն, ոճրագործ գեղեցիկն, ոճրագործ Աստուծոյ նկատմամբ: Ապրելու համար ժամանակին բարեկամն ըլլալ պէտք է: Մեր դարը՝ հին դարուց պահանջած բազուկներէն աւելի գլուխներ, և միջին դարուց պահանջած կըրօնամուկ անշարժ կուրութենէն աւելի մեր ճակատէն կաթիլներ և մեր աչքերէն՝ լուսոյ հոսանքներ կը պահանջէ: Խօսինք լոյս առնելու համար, լոյս առնենք շարժելու համար, շարժինք գործելու համար, գործենք սուրբելու համար, այս է ասլրելը, չը չեղինք ճամբէն, կը մոլորինք . . .

Յ. Պօնոմախան:

Վարժարանի 2. Կարգի աշակերտներէն Պ. Մխար Լլմասեան՝ հետեւալ ընտիր գործը թարգմանելով՝ լրագրոյ միջոցաւ հետգհետէ սլիտի հրատարակէ:

ՄՕՆԴԵՍԻԻՅՕ

ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԱՆԿՈՒՄՆ

ՀՈՈՎԹԱՅՆՈՅ

1. Հոովի սկիզբը. - Պատերազմները: — Պէտք է Հոովմ քաղաքը՝ իր սկզբնաւորութեան ատեն, մեր օրուան քաղաքներուն նման ըմբռնենք, ի բաց առեալ Խորիմ քաղաքները, որոնք միայն աւար, արջատներ և գեղերէն եկած սլուղներ սլահելու համար շինուած են: Հոովմ գլխաւոր տեղեաց բոլոր անունները այս սովութեան հետ քիչ շատ յարաբերութիւն ունին:

Հոովմ մէջ փողոց բաւած բանն ամենեւին չկար, եղածներն ալ խիստ անկարգ էին: Տունները անկանոն շինուած և խեղճուկ բաներ էին, որովհետեւ մարդիկ միշտ աշխատութեան հետ կամ հասարակաց հրատարակին մէջ ըլլալով հաղիւ թէ՛ տուներնին ատեն կանցնէին:

Բայց Հոովմայ մեծութիւնը շուտ մը երեւալ սկսաւ իր հասարակաց շէնքերուն մէջ: Այն գործերն՝ որոնք դեռ այսօր իր գործութեանը ամէնէն բարձր դաշտաւորը կուտան, թագաւորներուն օրով շինուեցան: Եւ արդէն հիմնուելու վրայ էր յաւերժական քաղաքը:

Հատուկ և իր յաջորդները գրեթէ միշտ կուտի հետ էին իրենց գրացեաց հետ՝ անոնցմէ քաղաքացիներ, կիներ կամ երկիրներ ճարելու համար, ամեն անգամ իրենց յաղթած ժողովրդոց կողոպուտներովը քաղաք կը վերադառնային. այս կողոպուտները մեծ մասամբ ցորենի օրայներէ և հօտերէ կը բաղկանային. յաղթականաց վերադարձը քաղրին համար ուրախութեան սրտածառ մ'էր: Ահաւասիկ այսպիսի սկսան այն յաղթանակները որք առ յատկայ այս քաղրին տուիւ առ տալու մեծնալուն գլխաւոր պատճառներն եղան:

Հոռվմ իր զօրութիւնն աւելի շատցուց Սարինայուց հետ միանալովն, որոնք տոկուն և պատերազմասէր ժողովուրդներ էին Լսկեղեմնայուց պէս, և որոնցմէ սերեալ էին: Հոռմուրա՝ որ մինչեւ այն ատեն արդեան պղտիկ վահանը կը գործածէր, զայն թողլով Սարինայուց լայն վահանը ձեռքն առաւ: Եւ պէտք է դիտել որ՝ Հոռվայեցուց աշխարհի տէր ըլլալուն ամէնէն աւելի նպաստող բանը այն է, որ ամէն տնգամբեր այս աղքատ ժողովուրդի մը կը յաղթէր, շուտ մը իրենը մեկգի ձգելով անոր սովորութեանցը կը յարմարէր, եթէ այդ սովորութիւնները իրենիններէն աղէկ ըլլային:

Այն ատեն Իստալից հասարակապետութիւնները այնպէս կ'ենթադրէին թէ որ և իցէ թագաւորի մը հետ կուած դաշինքնին պարտաւոր չէին անոր յաջորդին օրովն ալ պահել, և այս իրենց համար աղքատ իրաւունք մ'էր. այսպէս Հոռվի որ՝ և իցէ մէկ թագաւորին ձեռքով նուաճուած ժողովուրդ մը ուրիշ օրով ազատելու կը ձգէր, և պատերազմները անդադար կը շարունակուէին:

Նումայի երկտարատեւ և խաղաղասէր թագաւորութիւնը խիստ յարմար էր Հոռվմը իր ստորին վիճակին մէջ պահելու. և եթէ այն ատեն աւելի ընդարձակ երկիրներ և աւելի մեծ դժուրութիւն մ'ունենար, հաւանական էր որ իր բաղժը միշտ հաստատուն պահէր:

Իր բարեբաւասութեան պատճառներէն մէկն ալ աս է որ իր թագաւորները բոլորն ալ մեծ մարդիկ եղան: Ուրիշ և ոչ մէկ պատմութեան մը մէջ տէրութեան մը այսպիսի մարդոց և այսպիսի զօրաւարաց անընդհատ յաջորդութիւն մը կը տեսնուի:

Ընկերութիւններու կազմութեան ատեն կրթութեան հոգ տանողները հասարակապետութեանց գլխաւորներն են, և այս կրթութիւնն է որ յետոյ

հասարակապետութեան գլխաւորներ կը հասցնէ:

Տարիւնոս թագ դրաւ առանց ծերակոյտէն և ժողովուրդէն ընտրուած ըլլալու: Իշխանութիւնը ժառանգական էր, Տարիւնոս զայն անարգել ըրաւ: Այս երկու յեղափոխութիւններէն վերջը երրորդ մը եկաւ:

Իւր որդին Սեքստուս, Լուկրետիան բռնաբարելովը, պատճառ տուաւ այնպիսի իրողութեան, որով գրեթէ միշտ բռնաւորը հալածուեցան իրենց տիրած քաղաքէն, վասն զի ժողովուրդը, երբ այդպիսի գործով մը իր ստըրկութիւնը կ'զգայ, միշտ ծայրայեղ որոշումներու կը դիմէ:

Ժողովուրդը յիշաւ իրմէ նոր նոր հարկեր պահանջողներուն դէմ ձայն չի հաներ, չզլտէ մինչեւ անգամ թէ՛ ինչ օդուտ պիտի կրնայ քաղել իրմէ պահանջուած ստակին գործածութեանէն. բայց երբ իրեն նախատինք մը կ'ըլլայ, այն ատեն միայն իր դժբախտութիւնը կը հասկընայ, և կարծէ թէ այդ է իր գլխուն եկած ամէն չարեաց պատճառը:

Բայց սակայն ճշմարիտ է որ, Լուկրետիայի մահը միայն տալիս մ'եղաւ այս յեղափոխութեան. վասն զի յայտնի բան է որ սարքենկոտ, զինագրաւ, յանդուլն և պարիսպներու մէջ գոյուած ժողովուրդ մը կամ բռնութեան լուծը պիտի թօթալիէ կամ իր բարքը պիտի մեղմացնէ:

Սա երկու բաներէն մէկը պիտի ըլլար, կամ Հոռվմ իր կառավարութիւնը պիտի փոխէր, և կամ փոքր և խեղճ միապետութիւն մը պիտի մնար:

Ինչ որ այն ատեն Հոռվի մէջ պատահեցաւ, անոր մէկ նմանն ալ արդի պատմութեան մէջ կը դտնանք, և այս ալ դիտողութեան արժանի բան մ'է. վասն զի քանի որ մարդիկ ամէն ժամանակ միեւնոյն կիրքերն ունեցած են. մեծամեծ փափոխութիւնները յառաջ բերող առիթները տարբեր ալ ըլլան, անոնց պատճառները միշտ մի-

եւնայն են :

Ինչպէս որ Հենրիկոս Ե. Անգղիոյ թագաւորը հասարակ ժողովրդեան իշխանութիւնը աւելցուց մեծերը նուաւ տայնելու համար , այսպէս ալ իրմէ առաջ Սերվիոս Տուլլիոս ժողովրդեան առանձնաշնորհութիւնները ընդարձակած էր ծերակոյտը խոնարհեցնելու համար : Բայց ժողովուրդն ասով աւելի համարձակութիւն մը աւանդով երկու միաստեղծութիւններն ալ տապալեց :

Տարկուինոս ինչպէս որ էր այնպէս Նկարագրուած է . այն ամեն ճարտարաւեսները , որոնք բռնակալութեան դէմ խօսեցան , երբէք իր առունը մոռցած չեն :

Բայց իր ընթացքը այն գծադրութեան առաջ զոր անշուշտ կը գուշակէր , յաղթած ժողովրդոց դէմ ջրջուցած քաղցրութիւնը , իր զօրքերուն առջեւ ջրջուցած վեհանձնութիւնը , իր խնամոցը յանձնուած մարդոց սիրտը զրաւելու կերպը գիտնալը , իր հասարակաց գործքերը , պատերազմի մէջ ջրջուցած հաստատամտութիւնը , այն քսանամեայ պատերազմը , զոր առաջ տանողը աւելի Հռովմէական աղբատու և անտէր ժողովուրդն էր քան թէ ինքը , իր այնչափ հնարաղխութիւնները , խիստ աղէկ կը ջրջուեն թէ այս մարդը արհամարհելի մարդ մը չէր :

Յարունակի :

ԱՅԻՍՏՐԱԳՐԱԿԱՆ

ԲԻԹԹԻ ՊԱՆԱՏԸ

Ի ՖԻՕՐԷՆՅԱ

Բիթթի պալատը Խառլոյ մայրաքաղաքին գեղեցիկ շէնքերէն մէկն է :

Բիթթի ըսուած ընտանիքը՝ շատ մը Խառլոյ գերդաստանաց նման նախ վաճառական էին : Իրենց բոլոր տը շինողը Պօնաբորգո-Բիթթին է :

Ղաւ որ 1354 ին կ'ապրէր : Իրրեւ դեռական դայած զանազան երկիրները , խաղ խաղոց և չափադիտութիւնները , և մեծ հարստութեամբ Ֆիօրէնյա դարձաւ : Իր որդին Սիլվոստի և Մետիչի գերդաստանները նուաւ տայնելու դիտաւորութեամբ , անոնց ապարանքներուն շրջութիւնը յանձնաւ գերազանցող սլաւատ մը կառուցանելու խորհուրդն յղացաւ : Ասոր համար , Պրիւնելէսքո ճարտարապետէն յատակադիծներ ուղեց և շինութեան խընամբը Ֆաչչիլի յանձնեց 1440 ին : Մետիչիներու թշնամիները շէնքին կառուցման նպատեցին , բայց երբ Լուք Բիթթի հաշտուեցաւ իր հակառակորդին հետ , թողուցին և շէնքը դադրեցաւ : Բաղդին տարօրինակ բերմամբ , Մետիչի մը , Քօմ Ա. պալատը 1549 ին 200000 Ֆրանքի ծախու առաւ , և զայն կառարեւադործելու ունեքին սրահները բնակելի ընելու խընամբը Պարթօլմէօ-Ամանաթի ճարտարապետին յանձնեց :

Բիթթի պալատը 32,000 մեթր մակերեւոյթի մը վրայ կը տարածի : Բլոյ մը կը թնամ է , և արեւմտեան կողմը իր արտաքին տեսքը Ֆիլզօլի քաղքին Աիկլօպեան պատերը կը յիշեցնէ : Իւր ստորին յարկը տասը միւս ածոյլ հասուածներու բաժնուած է , որոց պատերը Քօմ Ա. շինել տուաւ ուր Ամանաթի ճարտարապետն ալ դեղանկար պատուհաններ բացած է , որ շէնքին ոճին համաձայն չեն : Ստորին յարկին ճակատը՝ խառնուրդ ոճով մ'է որ Փաղու Լուքսեմպուրի պալատին ոճին տիպար եղած է : Չարդերն ամէն դատիկին մէջ տարբեր են : Ըստորնայարկիները Դորեան ոճով են , առաջին դատիկոնիները յոնիական և երկրորդ դատիկոնիները կորնթական : Ամանաթիի դահլիճն իր սեւին մէջ զլուխ գործոց մ'է : Աս դահլիճն խորը դետեղուած սանդուղն բոլոր Ֆիօրէնյա քաղաքը կը տեսնուի , ներքին կողմը զարդուց շրջութեան մասին :

ամէն կերպով արտօրինին կը պատասխանէ : Մէջը կայ աշխարհս գտնուած պատկերաց ամենագեղ թանգարաններէն մէկը և զրատուն մը , որ 80,000 հատոր գիրք կը բովանդակէ որոյ մեծ մասը Ֆէրաինան Պ. հաւաքած է , և որոյ վրայ յաւելցան նաև Ուեյլիէճքի և Բոճիայի հաւաքածոյք , կան նաև հոն Թասայի , Մաքիայի և Ղալիկայ անդին ձեռագիրք :

Պօպօլի պարտէզը՝ որ Բիթթի պալատը կը շրջապատէ , Նիքօթ - Բէրիքօթ հաշակաւոր քանդակագործին հանձարոյն և Պուճիայէնդի ճարտարապետին արդիւնքն է : Պօպօլի Երոպայի ամէնէն գեղեցիկ շահորամներն ունի : Իր սարերը , ծառատնկերը հովիտները , Պիանայ - Բարէլլային վրայ մեղմաղմ ձոտ երազներու հրաւեր կը կարգան , մինչդեռ իր աղբիւրները , իր աւաղանները և սղնձէ կամ մարմարեայ երեք հարիւր արձանները ՚ի շարմացում կը գրգռեն :

Ֆիօրէնյա՝ Իտալիոյ մայրաքաղաք հրատարակուելէ ՚ի վեր Բիթթի պալատը՝ Վեհ. Վիքթօր - Լյանանուէլի բնակարանն եղած է , որ Պօպօլի գեղը միշտ վայելել կ'ուզէ :

Թերեւս շատ խօսեցանք Բիթթի և Պօպօլի վրայ , բայց պէտք է զիտնալ որ Իտալիա՝ Երոպայի պարտէզն է , Ֆիօրէնյա՝ Իտալիոյ պարտէզը , և Պօպօլի՝ Ֆիօրէնյայի պարտէզը :

Այս պահուս , յորում Խօսարտնք ու Լսարանք կը շատնան աղղիս մէջ , հետեւեալ յօդուածին կարեւորութիւնը կը բազմապատկի :

ՊԵՐՃԱԽՈՍՈՒԹԻՒՆ

Ա.

Նա , որ զմարդիկ ընկերական

ստեղծեց , տուաւ անոնց ՚ղայն շղթայն աներևոյթ և անհուն՝ որի օղերն ուրոյն ուրոյն կը ձևակերպին իւրաքանձիւր ուղեղի մէջ՝ զուէն ուրեք կամ յաճախ , նուազ կամ առաւել բարեձև : Այս օղերն են՝ Գաղափարք , և այս շղթայն՝ Հաղորդակցութիւն գաղափարաց :

Որ ընկերական է՝ նա պէ՛տք ունի ընկերին՝ նիւթապէս ու բարոյապէս . նիւթապէս՝ զի շատ պարագայից մէջ իր բոլոր զօրութիւնը՝ տկարութիւն է միայն . բարոյապէս՝ զի շատ կէտերու վրայ՝ ընկերին գաղափարքն աւելի ճշմարտի մօտ կամ ճշմարտ կրնան ըլլալ : Այս ձևդն ընդարձակութեան հարկ ունի :

Ինչ որ այս պահուս իմ մտքս կը զբաղեցնէ՝ ինչ առաջ կամ ինձ հետ շատեր անով զբաղած են ու կը զբաղին : Ինչ որ դարուս իմաստասիրին խորհրդածութեանցն առարկայ կ'ըլլայ՝ ո՞վ կրնայ սնդեղ թէ չէ՝ ներկայացած առաջին — մարդուն՝ երբ գիշեր ատեն Հայաստանի (1) Ժայռերէն մէկուն վրայ նստած՝ աչերն յ'անհունութիւն կը սեւեռէ , և իր որդեոյ անպագային՝ ու մարդուն ճակատագրին մէջ կ'ընկզմէր մտախոհ . . . Անձիւր մարդ՝ անձիւր դարու մէջ՝ գաղափարներ ունեցած է և ունի . երկրագործն ու նաւաստին բոյսի և ծովու գաղափարքն ունին . սակայն նաւաստին բոյսին վրայ չ'ըմբռնէր այն գաղափարը՝ ՚զոր երկրագործն ունի . սակաւ չ'ը ճանչէր ծովն այնպէս՝ ինչպէս գիտէ նաւաստին : Նա , որ այս ինչ առարկային աւելի կարեւորութիւն տալով՝ անոր հետաքննին եղած է , այդ առարկային վրայ աւելի ճիշդ գաղափար կրնայ ունենալ՝ քան ՚ղայն՝ որ նուազ կարեւորութիւն տուած է . ասկէ ծնունդ կ'առնէ գաղափարաց կատարեալ կամ թերի ըլլալն , և ասոր համար է որ ընկերական մարդն ուրիշ

(1) Ըստ ակնարկութեանց Մոյսէս պատմագրին :

մը քով այս ինչ կէտին վրայ ուեղի լուսաւոր խորհուրդներ կրնայ գտնել՝ քան իր քով : Այսպէս , գաղափարաց հաղորդակցութեան պէտքը կը սկսի զդաւիժլալ :

Քնկերին խորհուրդն ստանալու համար՝ հարցնելու է անոր . հարցնելու համար՝ խօսիլ պէտք է : Գաղափարաց հաղորդակցութեան , այն ազնիւ ու պատկառելի տուրևաւորն զրամը՝ խօսքն է :

Խօսիլ , համոզել՝ զընկերն , և սըխալանայ մէջէն՝ զայն վեր հանելով՝ ուղղութեան մէջ դնել , ասի պարտն է անոր՝ որ մուրօղ ընկերին կը հանդիպի : Սակայն , լոկ մէկ ընկերի օգնելու չէ՝ կոչված մարդ . յաճախ հարկ է բաղմամբիւ մոլորեցոյ ու կարօտեցոյ մէջ կանգնիլ , և ի գգաստութիւն կոչել զայնս հրապարակաւ ու բարձրաձայն : Այն ատեն՝ ունկնդիրներու մը տայն ու սրտիցը վրայ ազդեցութիւն առանալ , իշխել հարկ է՝ խօսքով : Եւ ահա կը ծնի բոցափետուրն ՊԵՐՃԱԽՕՍՈՒԹԻԻՆ :

Բ .

Ի՞նչ է Պերճախօսութիւնը :

— Պերճախօսութիւնն այն հրեղէն լեզուն է՝ որ մէկ ակնթարթի մէջ՝ մէկ բառով , մէկ ձևով , մէկ ակնարկով՝ ժողովրդոց էութեան ովկէանը կը տատանէ , ազգաց ու ազանց հոգին կը յեղափոխէ , համօրէն աշխարհ մը՝ ելեք զրական հրով կը բաշխուի : Պերճախօսութիւնն այն բոցեղէն լեզուն է՝ որ միլիոնաւոր սուրբը կը հաւեցնէ , բիւրաւոր սուրիններու գլորածը կը կանգնէ , հազարաւոր թնդանօթաց թնդինքը՝ իր գոռումբն մէջ կը խեղդէ : Պերճախօսութիւնը՝ ժողովրդեան հեծեծանայ խեղդուկ ճիչերուն ահեղագոչ ձայնատարն (բող—վօս) է , որ կը հնչէ՝ մինչ բռնաւորն յօրանջէ , և կարմիր երազուց բարձին վրայ կը նըն

ջէ : Պերճախօսութիւնն՝ այն անդէն վեհապետն է , որ բիւրաւորաց քիմքն ու կամքն աւաթուր կոխելով՝ անոնց վրայ իր քմաց ու կամաց դահը կը կանգնէ : Պերճախօսութիւնն՝ այն հիւնաքի արուեստագործն է՝ որ թափուած կաթիլ մ'արիւնով՝ ահեղ ուրուսկոններ կը շինէ , կաթիլ մ'արտաքով՝ կեղեքողաց դէմ դահիճներ կը յօրինէ , և կաթիլ մը քիւտով՝ անառիկ սուրիականեր կը կանգնէ ցորենին՝ ու ցորենը խլել ուզողին մէջ : Պերճախօսութիւնը կայծակ մըն է՝ որ ամբողջ հորիզոնի մը մէջ խոյանալէ ետքը՝ ունկնդրաց սրտին մէջ կ'իյնայ , կը թաղվի՝ ամեն ակնթարթ յառնելու սրտըստ : Պերճախօսութիւնը՝ վայրկեանական աստուածութիւն մըն է . . . :

Յարմարակի :

Հետեւեալ կարեւոր յօդուածը « Մալաղէն Բիթթօսէպ » պարբերական թերթէն թարգմանելով՝ հնարագիտաց ու շաղրութեանը կը յանձնենք :

ՕՆՆ ՀԵԹՈՒԹ

Եւ իւր Սրեւելից վրայ գրած յիշատակարանները .

Հեթում լոկ ճանապարհորդ մը չէ՝ Մարք Բօլի : Մանտրվիլի , Ռիւտովըրէօքի նման : Ինքն՝ Հայաստանի թագաւորին հեռաւոր ազգական՝ և Կիլիկիոյ Կոստիկոս քաղաքին իշխան ըլլալով՝ շատ պատերազմներ մղած էր եւրիտասարդութեանը ժամանակ նաեւ անբաստանուեցաւ իսկ իւր Օշին եղբօրը հետ՝ իւր պարագլուխ հայրենի գաւառին մէջ տեղի ունեցած խռովութեանց , ապա՝ յ'ամին 1305 (1) :

(1) Օհան Հեթում Կիպրոս կղզոյն մէջ՝ թէ իշխանութենէ հրաժարելու և թէ կրօնական կենաց

առանձնապա ի վանս Պրէմնտրեանց
և հուսի ուրեմն Արիկեայէն տնցա ի՝
Գապրիա՝ ուր մեծ ընդունելութիւն գը-
տաւ իւր ընկերական բարձր գիրքին
համար .

Ծեր էր այն ժամանակ, բայց շատ բան
տեսած և շատ պատմութիւնք հաւա-
քած էր : Օր մը՝ որոշեց ի մի խմբել
իր՝ արեւելեան աշխարհաց վրայ ունե-
ցած պատմական ծանօթութիւնք՝ զորս
արդէն բազմաթիւ ճամբորդներու պատ-
մած էր, և բերնուց ըսելով Յովհաննէս
Յօրքոնի՝ գրել տուաւ Գաղղիարէն ,
լաւ ևս խուման լեզուաւ , (ինչպէս կը
կոչուէր այն ժամանակ՝ Գաղղիական
լեզուն) , և ինչ որ քանի մը տարի յա-
ռաջ Ռիւստիլիէն Բիշապին ըրած էր
Մարք Բօլի նկատմամբ՝ նոյնն ըրաւ և
Յօրքոն՝ Հեթումի նկատմամբ :

Հայոց թաղաւորին ազգականը որոյ
ճշմարտախօսութիւնը չը կրնար կաս-
կածուիլ , երբէք չը գովէր ինքզինքը՝
իր արկածաւոր ճանապարհորդ մը .
բայց պատմաբանի անուն կուզէ՝ առ-
նու , նաև յօժարաբար կը պատմէ ա-
կանատես եղած բաները :

Յեշելով՝ թէ որչափ հազուադէպ
բան էր այն ժամանակ Սփոյ խորերը
գտնուող ազգաց վրայ գտնել պատ-

մէջ մտնելու ուխտն ստորագրեց : Անոր անշա-
ւ Հռոմը , ուր գինքը պարզ միայնակեցութենէ հա-
նելով՝ Աբբայի պաշտօն տուաւ իրեն Աղէմանտոս
Ե . Պապը , որ պապական գահը յ'Ալեքսանդրի
խեց , ինչպէս որ յայտնի է : Գուցէ Յունաստանի
մէջ էր որ ծանօթացաւ իւր Նիքոլա Յօրքոն թարգ-
մանչին հետ : Հայկազն միայնակեցաւ արեւելեան
պատմաբանութեանց Պէոպի դուքսին քով գտնուած
գեղեցիկ մէջ օրինակին (Թիւ 2810) տխրոսն հե-
տեալէն է : “ Հոռ կակսի եղբայր Օհան Հեթում-
մի՝ հեռաւոր ազգականին Հայոց թաղաւորին և
Պրէմնտրեան կրօնաւորին գիրքը , որ կը խօսի Ա.
սփոյ տասնէնորդ թաղաւորութեանց հրաշխացը
վրայ ” : Հայկազն կրօնաւորին գիրքը տպուած է ի
Բարսիլ յամին 1520 , թարգմանեալ ի ժ . տը Լօնդէն :
Այս մատենին մէջ գեղեցիկ ձեռագիրը կայ արհուած՝
Էսթրիլաի թանգարանին մէջ : Զօռ է արեւելեան
պատմական վերնադրով :

մական ծանօթութիւններ . որոյ լուսա-
ւոր մարդիկ կարենան հաւատ ընծայել ,
և խորհելով այս կարծեցեալ ճշմար-
տութեանց հետ խառնուած վէպերուն
վրայ՝ սխտի հասկցուի թէ ինչ մեծ ար-
ժէք կունենայ Օհան Հեթումի՝ Յեշ-
Էլ—Պէլի օրովն յօրինած գիրքը :

« Գիրք բառը շատ վայելուչ է՝
այս գրուածին , որ Հայկազն միայնա-
կեցին առանց կանոնաւոր եղանակի
պատմած դէպքերը կը պարունակէ , և
որ , աւելի ճշմարտն ըսելով կրօնական
հնաղանդութեան վրայ հիմնեալ յի-
շատակարան մ'է : Իր այս յիշա-
տակները՝ եղբայր Նիքոլայի գրել տա-
լով՝ նուիրեց իւր Բուսթիէր խշտեկին
մէջ առ Աղէմանտոս Ե . Պապն : Հը-
ռոմէն եկած հրամանին հնաղանդեալ
համար միայն զայս նուիրումն ըրաւ
Հեթում : Երբ այս գործը լրացաւ՝ ու-
ղեցին աւելի ընդհանուր աղբեցութիւն
մը տալ այն հաւաքածոյներուն :

Հայկազն միայնակեցիս պատմա-
կան յիշատակները 1307 ին (1) լա-
տիներէնի թարգմանուելով տարածուե-
ցաւ , բայց բնագիրը չը կորսուեցաւ ,
զոր Յլաէլ՝ Պէրրիի Յովհաննէս դուք-
սին համար ժողովեց և մեք ալ այդ
բնագրին խորհուրդ հարցուցինք : Մեք
միայն գիտողութիւն մը պիտի յաւե-
լունք այս գլխաւոր տեղեկութեանց
վրայ . այն է թէ , Հեթում շատ քիչ
ծանօթացած է Եւրոպայուց , և մեզ
թողուցած պարզ ու անկեղծ պատմու-
թիւնը՝ տարօրինակ արկածներով լի չը-
լալով՝ նուազ յաջողակութիւն գտած
է քան զայլ ճանապարհորդս , որոց հետ
սովորաբար ինչ ինչ կեանքու վրայ հա-
մակարծիք դառնուած է : Հեթում՝ արե-
ւելեան առաստիւլայ բարոյական նըշա-

(1) 1520 ին , երկու անգամ գաղղիարէն և մէկ
անգամ լատիներէն լեզուաւ տպագրեցաւ (տես Ասիա-
կան թանգարանի Թիւնո—Գօնքանի) լատիներէն եղած
թարգմանութիւնը Ռիշէլբուսի տպագրածն է , որոշ
խորհուրդ հարցնեն պատմաբանը , Հարկ է քննադա-
տական աշխատութիւն մը յօրինել Հեթումի վրայ :

նակութիւնները մէջ բերելովն խօս շատ քիչերուն հաճոյացաւ տակաւին :

Այլանդակութեամբ մը, զոր չեմք կրնար բացատրել, Հեթում չէ՛ ուզած նախ իւր հայրենիքը ծանօթացնել աւրեւմտեայ, այլ կուգէ նախ քան զամենայն Արեւելայ խորերուն վրայ շարժել հասարակայ հետաքրքրութիւնը : Գրքին առաջին գլուխը Չինաստանի նկարագրութեանը զոհած է :

Ծարուակելի

ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՔ

ՄԻՔԷԼ — ԱՆՃԷԼՕ

Միքէլ — Անճելօ 1475 ին մարտ 6 ին ծնաւ Արէկճոյի մօտ, Վալենդիւնոյի մէջ : Իր Հայրը հարուստ չէր : Իր զաւկներէն շատերը բրդի և մետաքսեղինաց առուտրի գրաւ բայց Միքէլ — Անճելոյի վրայ՝ նշանաւոր յատկութիւններ տեսնելով, գրադիտութեան դաս առնել տուաւ անոր : Միքէլ — Անճելօ աս ճիւղին մէջ չկրցաւ յառաջանալ իր ճաշակը նշկարել էր, և հայրենի տան սրտերը իր տղայական գծադրութիւններով կը մրտէր :

Բախտը բերաւ որ իրեն հասակակից տղի մը հետ բարեկամութիւն հաստատէ . այս պղտիկ ընկերը Ֆրանչեսքօ — Արանսքի կը կոչուէր, որ իր գծադրութեան օրինակները, Միքէլ — Անճելոյին փոխ կուտար :

Միքէլ — Անճելոյին յարատեւութիւնը, իր ուսման դէմ եղած խոչընդոտներուն յաղթելու հաստատ կամքը, զինքն իր բաղձնաց հասուցին : Հայրը վարպետ արուեստաւորի մը հետ դաշինք գրաւ որ իւր տղան երեք տարի իր արուեստանոցն անցնէ :

Երկտասարդ ուսանողն իր առաջին

փորձերը Սանդա — Քարա — Նովելլայի շքեղ եկեղեցւոյն մէջ ըրաւ, այս տաճարն « իր հարսնոցն » կ'անուանէր : Գոհ չեղաւ իր նկարչութեան մէջ ըրած յառաջգիմութենէն, բաժնուեցաւ իր վարպետէն, (Աիրլանդայօ) և Ֆիօրէնցա զնայ արձանագործութեան զբաղելու ծաղկանց քաղաքը (Ֆիօրէնցա), այն ատեն շքեղ փառքով մը կը փայլէր : Տանթէի, Ճիօթոյի և ուրիշ իտալական բանաստեղծութեան և գեղարուեստից անմահ ներկայացուցիչներուն, Բեդարբաներ, Պրիւնէլիսքիներ, Տօնադելլօներ Կիպլիթիներ և այլք յաջորդած էին : Աս երկրորդ սերունդը՝ նման առջինին, իրենց հայրենիքին գլուխ — գործոցներ ձգելով անհետանալու մօտ էր : Լօրան տը Մէտիչի Դուքսը՝ կ'ուզէր որ արձանագործութիւնը՝ իր երկրին մէջ նորեն առջի վիճակին հասնի, Որուն համար Միքէլ — Անճելոյին վարպետէն Ֆիօրենցայի երեւելի նկարիչներուն աշակերտելու անձինք ուղած էր, և բարեբաղդաբար, զրկուածներէն մէկը Միքէլ — Անճելօն էր :

Միքէլ — Անճելօ միշտ իւր մահը Լօրանէն չ'զատուեցաւ : Երեք տարի անցուցած հանդարտութեան մէջ երեւելի գրադիտաց հետ անցուցած ընկերութիւնը իր միտքը կատարելագործելու առիթ տուաւ իրեն : Մասնաւորապէս Բօլդիէն՝ մեծ համարում ըստացաւ վրան : Աս վերջինին խորհրդով Ատուածամօր արձանը շինեց :

Քարերը կ'աղաղակէն կ'ըսէ . Աւետարանը : Իրաւ է, քարերը կ'աղաղակէն, Միքէլ — Անճելոյի խոշոր գրոցին տակ, որ իր ներշնչութիւնները այնպէս մարմարիոնին կը հաղորդէր ինչպէս նկարիչն իրենները կուտին և քերթողն թղթին :

Միքէլ անճելոյի արձան ձեւաւորած քարերը կաղաղակէն, և եթէ Ս. Կղոյը կը ներկայացունեն, տեսնողին կը խօսին, կը պատմեն առաքինութիւնը, անմեղութիւնը, նուիրական մօր

մը վեհօթիւնը , քրիստոնէութեան համեստութիւնը և եթէ Հերակլիսը ձեւաւորեն , սուրստի կազմէն , քաջութիւնն ու անհաւատարմի դորութիւնը կ'անձնաւորեն և արձանին մարմարեայ ձեղքուածներուն տակ յոյն դիցարար նոթեան հսկային , կիսաստուածեան մկանունքը կը պատկերեն :

Լօռան՝ երիտասարդ արուեստագէտին պաշտպան ու բարերարը , 1492 ին մեռաւ , անմխիթար սգոյ և տրտմութեան մէջ ձգելով իր պաշտպանեալը , որ Լօռանի որդւոյն քով չուզելով կենալ , միանգամայն քաղաքական պարագաներէ ստիպեալ , Վենետիկ գնաց : Երբ 1495 ին Ֆիօթէնցա դարձաւ իր Սիւ ճեղայ հռչակաւոր արձանը քանդակեց : Քիչ առնէն Հռոմ անցնելով 1496 ին մինչեւ 1501 հոն կեցաւ : Աս միջոցին մէջ իրենց պարագաները յայտնի չեն :

Աս համառօտ կենսագրութիւնը չը ներեր մեզ համբել Ժե. դարու ամենախառաւոր վարպետին ճարտար ձեւերէն ելած արձանները , որ զ'ինքը արուեստին գերագոյն սահմանը հանեցին , և որոցմէ խել մը մնացածներ՝ դեռ կը վկայեն :

Բեղմնաւոր հանձարոյն , և իրեն անոնց փառաց պատի մը կը յօրինեն զ'որ ներկայ սերունդը՝ չ'կրնար զրանալ թէ եւ արուեստն աւելի կատարելագործէ :

Յուլիոս Բ. Պապը՝ ուղելով իր չիլիմը քանդակել , տալ պատուիրած էր Միքէլ—Անճէլօին որ անանկ գործ մը շինէ որ տեսնողներն զմայլին » : Միքէլ—Անճէլօ սկսեց աշխատիլ , բայց օր մը այս գործին պէտք եղած քարերուն ստակն առնելու համար , Պապին ներկայանալ ուղելով զ'այն դրաղած գտաւ և չ'կրցաւ ընդունուիլ . ասոր վրայ շատ ցաւեցաւ , Ֆիօթէնցա գնաց և իր կահերը Հռոմի մէջ Հրէից վաճառել տուաւ :

Յուլիոս Բ. թղթատարներ զրկեց ետեւէն , Ֆիօթէնցոյի կառավարութեան

կոնդակներ յուղարկեց , բայց անօգուտ Միքէլ—Անճէլօ կը վախնար Հռոմ դառնալու , աւելի մտքը դրած էր , բոլորովին իր հայրենիքը ձգելով ժամանակին Օսմանեան Սուլթանին հրաւերն ընդունելու , որ հռչակաւոր վարպետէն , զիչքա Սթանսլոյի հետ միացնելու համար քարաշէն կամուրջ մը կառուցանել կը խնդրէր :

Հաղիւ եղած ստիպողական խնդրանաց տեղի տալով վերադարձած էր ՚ի Հռոմ 1508 ին , Պապին շիրմը շարունակելու , բռնադատեցաւ նորէն ձգելու , վասն զի մէկը համոզած էր Յուլիոս Բ. եթէ իր կենդանութեանն առնէ իր գերեզմանը շինել տայն թըշուառութիւն կը բերէ : Աս շիրմն կըրցաւ կատարելագործել Յուլիոյ յաջորդաց օրը : Շիրմին վրայ բարձրացած Մովսէսը կարծես նոր արուեստի մը փառաւոր ներկայացուցին է և նոր ու հին անդրադործութեան մէջ աննման դէպք մը : Հռոմի մէջ շատ մը մատուներու եկեղեցիներու և ուրիշ գործերու աշխատելէ վերջը , վարպետը՝ բաւական երկար առնէ դադրած էր : Տասնը հինգ տարի գրոցը ձեռք առած չէր երբ եւանդուն գործունէութեամբ մը Մետիչիներու շիրմը քանդակելու սկսաւ որուն սյլաքանութիւնները , Այդը , աղջաղջը , օրն ու գիշերը մարդկային ճակատագրին չորս զիւաւոր շըշաններն ու երազութիւնը կը յիշեցնեն : Քիչերը մանաւանդ ժամանակին բանաստեղծներուն վրայ անանկ մեծ տպաւորութիւն ըրաւ որ 'բայն հռչակաւոր տողերով երգեցին : Ի պատասխան աս քերթուածոց Միքէլ—Անճէլօ ոտանաւոր մը շինած էր որ իր բանաստեղծական տաղանդին ու հայրենասիրութեան մէկ գաղափարը կուտայ :

Քաղցր է ինձ կ'ըսէ , ննջել և քար մարմարին կտրիլ : Չ'առնել և չ'զգալն՝ այս այստեղ և վատութեան ժամանակին մէջ , երջանկութիւն մ'է : Մի ուրեմն զ'իս արթնցնէր , կ'երդունցնեմ՝ քեզ , կամայ խօսէ :

Միքէլ — Անճէլօ՝ մերթ վատած մերթ խրախուսեալ Պօղոս Գ. պապին հրամանաւ դրոյք թողուց վրձինն սուաւ վերջին Գառաստանը շինելու որ 1541 ին ընդուց, Աս պատկերին վրայ շատ քննադատութիւններ եղան : Մարգոյ վերջինքը ներկայացնող չրջաձակին մէջ տեսնուած մերկ դասապարտեալները, ոմանց չափազանց խռտութիւնը գրգռեցին : Օր մը պապը՝ անձամբ աս պատկերը տեսնելու ելաւ թալով, իր արարողապետին, Պիաճիօ Սէվէնցի հարցուց թէ ինչ պէս էր աս պատկերը : Սուրբ Հայր, սրտաստիանեց Պիաճիօ, ցաւալի է որ ոչ ոք չի նուիրական տեղ դրուած է, ներկայացուած անձանց մերկութեանն համար աւելի գինետան մէջ զետեղելու արժանի է :

Միքէլ — Անճէլօ աս ծանր թշնամանքը լսեց և երբ մինակ մնաց արարողապետին պատկերը շինեց Մինոսի կերպարանքով և դատապարտուող խմբին մէջ դրաւ : Ամանութիւնն այնչափ աչքի պարնող էր, որ բոլոր քաղաքին մէջ կը պատմէին թէ Պիաճիօ՝ մերկ մեղաւորացի մէջ զգաղութեամբ է : Այնչափ եղաւ որ, խեղճ արարողապետը՝ Պասկին դնաց դործը պատմելու և իր վիշտն ու դանդաղութիւնը յայտնելու : — Ուր դրած է զքեզ, հարցուց իրեն պապը, — Ղափսքին մէջ, պատառտանից Պիաճիօ :

— Բարէ ըսաւ Պօղոս Գ. թէ որքեզ քաւարանին մէջ դրած ըլլար կը հանէի անկէ, բայց որովհետեւ զժողովին մէջն ես, իմ իշխանութիւնս մինչեւ հոն չ'երթար, բան մը չեմ կըրնար ընել :

Պօղոս չորրորդ ուզեց՝ վերջին դատաստանն աւել տալ : Ըսէք պապին, ըսաւ Միքէլ — Անճէլօ, թէ աւելի դիւրին է քիչ մը մարդիկն ուղղել, քան թէ նկարները սրբադրել :

Արձանագործաց այս Տիտանը՝ 1563 փետրուար, 18 ին մեռաւ :

Հետեւեալ յօդուածը « Մակաղին Բիւրգոնէսդէն քաղելով ծնողաց ու մանաւանդ մարդ խորին ուշադրութեանը կը յանձնեմք :

Կանխանաւ տղաք

« Իմաստուն Հայր մը իր ընտանեաց մէջ « Կանխանաւ » զուտի չուանալու համար միշտ սրտեռանդն մաղթանքներ ընելու է :

Թէ՛ կիթառ զարնէ և թէ՛ դուռնակ, թէ՛ Յունարէն հրահանգի մէջ քաջ ըլլայ, և թէ՛ գրահաշուի մէջ « Կանխանաւ » « տղայ » ն տառնէն ինը իր ընտանեաց նեղութիւն և վիշտ կըլնայ պատճառել, իսկ ինքը անտանելի բեռ մ'է իր անձին :

Կանխանաւ տղան, և հոս է վտանգը, ի սկզբան կրնայ ուրախութեան և հաճոյից աղբիւր մ'ըլլալ տկար և սընապարծ ծնողաց համար : Անտարակոյս մեծ բան է այնպիսի տղոյ մը Հայր կամ Մայր ըլլալ՝ որոյ վրայ աշխարհ կը դարմանայ, և որոյ շատեր ցանկան : Ղափաղաբար՝ Կանխանաւ հրուշակաւորաց կոչուած այն թանկագին ու դիւրաբեկ ձուէն՝ խիստ քիչ անգամ դուրս կ'ելնէ « հրաշակի մարդ » ըսուածը : Խեղճ տղեկը թերեւ իր առաջին տարիներուն մէջ՝ սիրուն էակ մըն է, և ո՞ր մանուկ սիրուն չ'է : Բայց միթէ զինքը չընապատող ամեն մարդ գովեստ շուայելով իրեն՝ չը՝ ճգնիր կորսնցնել տալու այն երկնային շնորհքը՝ զոր մանկիկն ունի : Եթէ իր մայրը ճշմարիտ մօր մը սիրտն ունի՝ վայրկեան մը հանգիստ չը պիտի մնայ հարկաւ խորհելով՝ թէ ապահով և անվտանգ դարգացումը ծանր, յառաջդիմական և վերջապէս բնական կերպով պէտք է ըլլայ : Հայրն ալ բաւական է որ իր տեսածները յիշէ, և չորս կողմը նայի միտն դրամ՝ Կանխանաւ զաւակովը պարծեալու տեղ՝ անոր սպառնացին վրայ դուրս համար : Այս խեղճ Կանխանաւ էականն անթիւ են, և կը նմանին այն

կանխաձայն պտուղներուն՝ որք հունձքի եղանակը հասած ատեն՝ արդէն ընկած են ծառէն, կամ դէթ ո՛չ հոտերնին մնացած է և ո՛չ գոյներնին: Կանխաձայն տղուն եղբայրները ու քոյերը, ո՛րչափ անկեղծ, որչափ բարեսիրտ ալ ըլլան, կը զարմանան անշուշտ տեսնելով թէ Բենիամին տեսակ մը գերադոյն աննարկ կը ձգէ անոնց վրայ. թէ օտարականք միայն անոր ուշ կը դնեն, և միայն զայն կը շնորհակտեն. թէ ծընողը միշտ, միշտ զինքը բաղդատու թեան առարկայ կընեն, և յօրինակ կը բերեն:

— Ինչպէս, Պետրոս, զլիարկիւղ մէջ աւուղ և փողպատիդ վրայ մեւան կը թափես: Ահ, Բենիամին այսպիսի բան չ'ըներ երբէք:

— Ինչպէս, Մարիամ, երեք ժաւու մէջ չը կրցիր փոքրիկ երգ մը դաշնակի վրայ լուծել: Եթէ Բենիամին ըլլար՝ մինչև հիմայ շատոնց գոյ ըրած էր:

— Ինչպէս, Յակոբ, դաստառդ կըսէ թէ տակաւին Հրահանգներուդ մէջ խոշոր խոշոր քերականական սլախանքեր կ'ընես, և թէ Գողղիարէնդ շինական կոշտ բարբոտի մը կ'ըմանի: Տես թէ Բենիամինի համար ասանկ բան մը կըսեն դաստառդ:

Բարեկամք ալ կը խառնուին, և ահա Բենիամին, որ մանկութեան առեւ շնորհալի տղայ մըն էր, տակաւ առ տակաւ անսպարծ ու անտոնեկի կըլլայ՝ որչափ յառաջադիմութիւն որ ընէ կիթառի և յուներէն հրահանգներու մէջ: Զեր հանդատութեանը սիրոյն ջանացէ՛ք ուրեմն որ տղայք տղայ ըլլան, և ո՛չ թէ կուսք մարդոց. ջանացէ՛ք որ ինքզինքնին միայն մէկ բանի չը տան, զոր օրինակ կիթառի կամ յուներէն հրահանգներու, այլ իրենց հասակին յարմար ամեն ճիւղերու: Այն աղան, որ միայն մէկ բան գիտէ, և զայն ալ շատ աղէկ գիտէ, կը կարծէ թէ աշխարհի մէջ մէկ հատիկ բանն է այդ, և ասով՝ զիրան տղէտ

կը մնայ, և անսպարծ ու անմիտ կ'ըլլայ:

Մայրն իրաւունք ունի իր միւս որդիները կշտամբելու, այլ երբէք իրաւունք չունի զանոնք միւս զաւկին հետ բաղդատելու, որպէս զի շառագնին, և շառագնին հրապարակաւ: Ամեն մարդ կիթառահար չը կրնար ըլլալ, այլ կրնայ ուրիշ ճիւղի մը մէջ յառաջանալ: Մայրը յաճախ կը կշտամբէ իր միւս որդւոց սնացած նախանձն ընդդէմ կանխաձայն տղեկին. միթէ ասով այն սոսկալի փառէն կրնայ բուժել իր գաւակունքը, քանի որ միշտ տղեկին ու անոնց մէջ բաղդատութիւններ կը դնէ, յորս տղեկին ամենայն ինչ, և անոնք ոչինչ:

Նաեւ եկեթադրենք թէ մայրը երկու գաւակ ունի, ո՛վ կրնայ այս երկու տղոց ապագայն վստահայնել առաջուց: Եթէ կանխաձայն տղեկը, զոր մայրն իր փաղաքշանօքը կապակահէ և անսպարծ կընէ, ապագային մէջ թաղապատի գլխի մը կիթառահարն լակ ըլլալ յաջողի՞միթէ չը պիտի՞ արհամարհէ իր հօր խրճիթը, իր մօր ցընյոտիները և իր ջորեսպան աղգականին կոշտ ձեռքերը: Մայրն ինչչի՞ն գիտէ որ քսան տարիէն չը պիտի կարօտի միւս որդւոցն, այն կարծեցեալ անսլիւտանին՝ որուն պիժմ անպատիւ ապագայ մը կապառնայ: Ես չեմ՝ ըսեր որ այսպէս պիտի ըլլայ, այլ կըսեմ թէ այսպէս եղած է յաճախ: Աւելի աղէկ է որ նարինջ մը տայ կիթառահար տղեկին ձեռքն՝ ի վարձատրութիւն հըլթեան, և զինքը պարտեղ զրկէ՝ որպէս զի այցելու բարեկամաց անխոհեմ գովեստները չը լսէ, և ինքզինքը կատարեալ մարդ չը նկատէ: Միւս թթամիտ կարծեցեալն գաղով մայրը՝ պարտի անոր իրաւունքը տալ այն անուշիկ խօսքերով, զոր մարդ միշտ զիւրաւ կը գտնեն:

Ս. Հէքիսկան.

ՄՍՆՐԱՎԵՊԲ

ՎԵՀԱՆՁՆՈՒԹԻՒՆ

Յարկարի երգիծական լրագիրը՝ Գաղղոյ Լուի—Ֆրիւր թագաւորը ծաղրելու համար՝ իր մէկ քանի թիւերով տանձի մը պատկերն ու նկարագիրն ըրած էր, ըստ որում՝ աս վեհապետին դէմքը երկար ու ձուածն ըլլալուն՝ կըսէին չարահամօրէն՝ թէ տերեւազարդ տանձի մը նման է ։

Փարիզու սրիկաները բան ու դործ ըրած էին տանձեր շինել, որ վարպետութեամբ աս պտուղն ու միանգոյս մայն Լուի—Ֆրիւրի դէմքը ցուցնեն ։

Օր մը՝ սրիկայ տղայ մը՝ սեցած պատի մը վրայ կաւձի կտորով կ'աշխատէր աս երգիծական գծազրութիւնը գլուխ հանելու ։ Լուի—Ֆրիւր՝ քաղաքացւոյ զգեստով ծալտեալ կ'անցնէր տեսաւ որ տղան չը յաջողիր, կաւձը ձեռքէն առաւ, և պատկերը կատարեւրագործեց ։ Մի և նոյն ատեն՝ գրպանէն ոսկի Լուի մը հանելով՝ « Ա, տղաս, ըստ . նայէ, ասոր վրայ ալ թագաւորին սրտիկերը կայ . բայց աւելի փայլուն է » ։

ԾԱՆՈՒՅՄՈՒՆԲ.

Կ. Վ. ՅԱՀՆԱԶԱՐԵԱՆՅ

ՈՒՍՈՒՄՆ

ԲՐԻՍՏՈՍԱԿԱՆ ՀԱՒԱՏՈՅ

Ըստ վարդապետութեան Առաքելական, ՄԻ, Սուրբ և Կաթողիկէ Եկեղեցւոյ Հայաստանեայց ։

Հոգեւոյ վարդապետին 1853 Ս.պ. ըրլ 15 ին ի Կ. Պօլս գրեւ սկսած այս

դործն՝ իր մահուանէն 4 տարի վերջն 1869 ին՝ երջանիկ եմք հրատարակել նոյն իսկ իւր մամուլն միջոցաւ ։

Կրօնական ամեն երեւելի խնդիրներ՝ հեղինակին յատուկ ողջմտութեանն համեմատ՝ բարձր խորհրդածութեամբ շօշափված են այս մատենին մէջ ։ Ըսքանչեւի դատադիրք մըն է այս՝ առանտ ի հմտութիւնս ։

Այս մատենան, ինչպէս նաև երկու յաջորդ մատենաներն, որք նոյնպէս՝ վարժարանիս մամուլն երախայրիքը կը կազմեն, ամեն հայ գրաւաճառաց քով կը դնուի, մանաւանդ ի վարժարանս և ի Գրատունն Վալաֆեան ։ Գինն է 1 արծաթ մէճիտ ։

ՀԱՄԱՌՈՏ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ուսումնական, Բնական, Քաղաքական՝ և պէտս Նախնական վարժարանաց ։

Ի Ս. ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆԷ.

Գ. ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ.

Աղգային վարժարանաց մէջ դործածված Աշխարհադրութեան ամեն դատադրերէն ընտրեալ գոյնն է այս՝ մեթոդի գերադանդութեամբն ու մանաւանդ քաղաքական նոր փոփոխութեաց համեմատ սրբազրված ըլլալովքն ։ 5000 օրինակ ծախված է քիչ ատենի մէջ, և Գ. տպագրութեան հասած է ։ Գինն է 10 դուրուշ ։

ՆՈՒԷՐ ԿԱՂԱՆԳԻ.

ԲԱՐԵՊԱՇՏ ՄԱՐԻԱՄԸ

Գին 40 վարա ։

ՏՆՕՐԷՆ Ս. ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ԱՌԱՋԵՆ ՆՈՒՊԱՐԵԱՆ
ԵՒ ՅԱՀՆԱԶԱՐԵԱՆ

Ի ԽԱՍԳԻՒՂ Կ. ՊՕԼՍՈՅ